

XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan ziyalıları qadın hüquqları haqqında

Qadın azadlığı məsələsi və təhsili Azərbaycanın qabaqcıl nümayəndələrini daima dərin-dən düşündürən mühüm məsələlərdən olmuşdur. XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində ölkədə azadlıq hərəkatının ümumi yüksəlişi ilə bağlı bu məsələ daha da aktuallaşdı. Sədaqət Qəhrəmanova yazır: "XIX əsrin 60-70-ci illərindən başlayaraq Azərbaycanın qabaqcıl insanları, öz xalqının oyanışı uğrunda mübarizə apararkən onun maariflənməsi, böyüyən nəslin tərbiyəsi, məişətin sağlamlığının təmin edilməsi məsələlərinin qadın azadlığı problemi ilə, birmənalı şəkildə, bağlı olduğuna qəti əmin idilər.

Təsədüfi deyil ki, bu məsələ XX əsrin əvvəllərində xalqın sosial həyatının digər vacib məsələləri ilə bir sırada duraraq, bir-birinə əks olan iki qüvvənin-qabaqcıl və mürtəcə qüvvələrin mübarizəsinin mərkəzində dururdu. Belə ki, "Füyuzat" və "Şəlalə" jurnallarının ətrafında mürtəcə - krelikal (dini) ideologiyaların nümayəndələri toplaşmışdı, müsəlman ruhanilər də onlarla birləşmişdi. Qadınlara münasibətdə onların siyasətinin ana xətti, qadının qapalı və cəmiyyətdən təcrid olunmuş şəkildə mövcud olmasını təsdiq etmələri idi. Azərbaycan ziyalılarının mürtəcə hissəsinə gəldikdə isə, bu qüvvələr də "Molla Nəsrəddin" jurnalı və onun redaktoru Cəlil Məmmədquluzadənin ətrafında cəmləşmişdi. Qabaqcıl, demokratik mədəniyyətin nümayəndələri sırasına mürtəcə qüvvələrin ideyalarına, xüsusən də, əməllərinə qarşı barışmaz mövqə tutan, bütün insanları qadın azadlığı uğrunda mübarizəyə səfərbər edən M.Ə.Sabir, Ömər Faiq, Ə.Haqverdiyev, M.S.Orudubadi, Əliqulu Qəmküsar və b. aid etmək olar".

"Molla Nəsrəddin" jurnalının səhifələrində tez-tez qadın azadlığı məsələsi ətrafında müzakirələr aparılır, mürtəcə Azərbaycan ziyalıları bu vaxta qədər qadın azadlığı yolunda qoyulmuş bütün sünə maneələrin yox edilməsi tələbi ilə çıxış edirdilər.

Cəlil Məmmədquluzadə (1869-1932) özünün "Əhməd bəy Ağayevə cavab", "Molla Cəfərqulu", "Bubu-bu", "Filosoflar", "Dörd yüz qız", "Adəmin qabırğası", "Məqsəd", "Mirzə Fətəli Axundov və qadın məsələsi" adlı və b. məqalələrində, bir tərəfdən, qadınların kölə vəziyyətində yaşamalarına tərəfdar olanları ifşa edir, digər tərəfdən isə, qadınların qapalı və təcrid olunmuş halda yaşamalarının müsəlmanların əqli və mənəvi həyatına vurduğu ölçüyəgəlməz ziyanı açıb göstərirdi. Qadınların qapalı tərzdə yaşamasının guya cəmiyyətin əxlaqi dayaqlarının möhkəmləndirilməsinə xidmət etməsi kimi fikrin əsas tərəfdarlarını C.Məmmədquluzadə xüsusi amansızlıqla ifşa edir. Bu cür təsəvvürləri daha sərt tərzdə tənqid edən mütəfəkkir çoxsaylı misallarla sübut edirdi ki, qapalı əxlaqi tə-

mizliyə və saflığa xidmət etmir, əksinə, əxlaqi pozğunluğun əsas səbəblərindən biri kimi çıxış edir. Bununla əlaqədar olaraq, o, çoxarvadlılığı və siğə nikahını ciddi və əsaslandırılmış tənqid atəsinə tuturdu. Müsəlman Şərqi qadının taleyi C.Məmmədquluzadəni həmişə düşündürürdü. Onun müqəddəs arzusu Şərq qadını şəriət buxovlarından, xurafat zəncirlərindən, hərəmxanalarda məhkum edilməkdən, qara çadranın zülmətindən azad etmək, sonra da azad edilmiş bu qadını tərbiyə etmək, ona doğru yolu göstərmək, öz vəzifələrini dərk etməyə kömək etmək, qadın qarşısında duran tələbləri anlamağa yardımçı olmaq, analıq borcu dərsini vermək, uşaqların tərbiyəsinin nə olduğunu izah etmək idi ki, başı bəlalı Şərq qadını ayılsın və tarix səhnəsinə qədəm qoyaraq bəyan etsin: "Mənim də bu dünyada yaşamağa ixtiyarım var! Çünki bundan sonra mən - Şərqi azad qadınam".

O, qadınların azadlığı uğrunda mübarizəni ən mühüm mənəvi və vətənpərvərlik borcu hesab edirdi.

S.Qəhrəmanova göstərir ki, ailə və qadına münasibət məsələsi Nəcəf bəy Vəzirovun (1854 -1926) bədii əsərlərində geniş təhlilini tapmış ən mühüm mənəvi məsələlərdəndir.

Nəcəf bəy Vəzirov burjuva-mülkədar ailələrində baş verən mənəvi tənəzzülü özünə xas olan sərrastlıqla görə bilirdi. O, cəmiyyəti müşahidə edir və görürdü ki, ailə münasibətlərində nikah bağlayan şəxslərin bir-birinə təbii meyilli deyil, kobud maddi haqq-hesab, alver və fayda kimi amillər hökmranlıq edir. O, həmçinin, burjuva və mülkədar ailələrinin əxlaqsızlığı yayan yuvalara çevrilməsini də görürdü. Buna görə də, yazısının bütün pyeslərində ailə və qadın məsələlərinə toxunması təbii idi. Özünün bədii əsərlərində, məhz kobud maddi haqq-hesab, sərvət əldə edilməsi və var-dövlətə sahib olma kimi meyllərə aludəçiliyi, nikah münasibətlərinin sövdələşmə və alver predmetinə çevrilməsini olduqca düzgün, realistcasına açıb göstərirdi. Nəcəf bəy Vəzirov ailəyə belə münasibətə, kişilərin qadınlara qarşı kobudluğuna, ağa-kənz əlaqəsinə, nikah bağlanarkən və ömür-gün yoldaşı seçərkən hər cür alçaq maddi xeyir güdülməsinə qarşı coşğun etiraz edirdi.

Başqa maarifçilər kimi, o da yaşadığı dövrdə Azərbaycanda geniş yayılmış çoxarvadlılıq, qızların qaçırılması, maddi səbəblər üzündən qocaların gənc qızlara, demək olar ki, qız uşaqlarına evlənmələri kimi hadisələri özünün ifşaedici və amansız tənqidinin hədəfinə çevirirdi.

Ulu Öndər qadınlar haqqında oforizmində demişdir:

"Ana həyatın başlanğıcıdır.

Ana olan hər bir qadın dünyanın ən xoşbəxt məxluqudur.

Hər birimiz anaya borcluuyq və hər bir qadın da ana olmaqla fəxr etməlidir.

Anaya hörmət, hər bir insanın ana qarşısında borcunu yerinə ye-

tirmək onun ali vəzifəsi olmalıdır.

Ana dilimiz müstəqil Azərbaycanın və Azərbaycan xalqının ən böyük milli sərvətidir.

Ana dilini bilməmək, ana dilini qiymətləndirməmək, şübhəsiz ki, xalq qarşısında böyük qəbahətdir.

Öz ana dilini bilməyən adamlar şikəst adamlardır.

Təbiət dünyanı dəyişdirərkən, cənnəti qadınla əvəz etdi. Biz kişilər cənnət haqqında düşünməliyik. Cənnət - qadınlar bizim yanımdadır."

S.Qəhrəmanovanın qeyd etdiyi kimi, M.T.Sidqinin (1854-1903) də mənəvi tərbiyədə ailənin roluna dair əhəmiyyətli fikirlər vardır. Onun fikrincə, ailə insanın əxlaqi simasını müəyyən edir. Ailə insanların mənəvi keyfiyyətlərinə görə birbaşa məsuliyyət daşıyır. Uşaq tərbiyəsi valideynlərdən böyük hünər tələb etmir, belə ki, heyvanlar da nəsəl artırımağa qadirdirlər. O yazırdı ki, valideynlərin həqiqi xidməti, məhz uşaqların tərbiyə edilməsindədir. M.T.Sidqi uşaqların ailə tərbiyəsinin təkmilləşdirilməsinin zəruri olduğunu dəfələrlə vurğulamışdır.

Deyənlər baxımından M.Ə.Sabirin (1862-1911) adını, xüsusilə, vurğulamaq istərdik. Onun əsərlərində qadın azadlığı problemi geniş planda və yüksək bədii tərzdə inandırıcılıqla qoyulmuş və həll edilmişdir. Şairin bu problemə münasibətinin əyani nümunəsi kimi, "Gavur qızı" satirasını göstərmək olar. Bu əsərdə müəllif qadının eri və uşaqları qarşısında bütün vəzifələrini, evdə görməli olduğu işləri və uşaqların tərbiyəsində çəkdiyi qayğıları sadalaraq, bütün bunların müqabilində onun ərinin evə yeni və cavan arvad gətirməyə ixtiyarı olduğunu xatırladır.

Şair bütün əsərlərində müsbət surət kimi təsvir etdiyi qadınların mənəvi əzablarının və ağrıların əlcə əxlaqın tənəzzülünün mənbələrini göstərməyə çalışır. Bu əsərlərdə o, insani dərinədən düşündürən suallar qoyur və onlara öz cavab aramağa çalışırdı. Nə üçün qadın ailəsinə və ərinə biganə qalır? Nə üçün o məsləhətli cadugər və fəlcidən almağa çalışır və o da, öz növbəsində, qadına yalan və cürbəcür fəndlər öyrədir? Zinət, ləl-cəvahirat qadının həyatında nə kimi yer tutur? Bu kimi və buna bənzər digər suallar və onların izahına verilən tövsiyələr göstərir ki, Sabir yalnız qadının ailədə və cəmiyyətdə hüquqsuz və alçaldılmış vəziyyətini, sadəcə, diqqətə çəkməklə kifayətlənməyərək, mütəfəkkir şair kimi minlərlə və on minlərlə bədbəxt qadının məşəqqətli həyatını doğuran səbəbləri arayıb-tapmağa çalışırdı.

M.Ə.Sabir özünün "Laylay, bala, laylay", "Ey vah", "Çatlayır, Xanbacı, qəmdən ürəyim" və b. satiralarında, ziyalıların bir qismini təkəb siyasət, ideologiya və mədəniyyət məsələlərində yox, həm də ailə, qadın azadlığı və nəslin tərbiyəsi məsələlərinə münasibətdə tutduqları mühafizəkar və mürtəcə mövqeyinə görə ittiham edirdi. Sabirin tənqidi yalnız qadın hüquqsuzluğunun müqəssirlərinə qarşı deyil, həm də onların özlərinə, yeni alçaldılmış və-

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına
Dövlət Dəstəyi Fondu

KİVDF

www.kivdf.gov.az

Bu yazı Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına Dövlət Dəstəyi Fondunun maliyyə dəstəyi ilə "İnsan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi, vətəndaşların hüquqi, siyasi mədəniyyət səviyyəsinin yüksəldilməsi, sosial və siyasi fəallığının artırılması" istiqaməti çərçivəsində hazırlanıb

ziyyətdə yaşadıklarını dərk edə bilməyən, cəhəletin qurbanı olduqlarını başa düşməyən qadınlara qarşı yönəlmişdi. Qadınlara kişilərlə birlikdə elm öyrənmək, mədəniyyətlərini artırmaq imkanının verilməsinin qadın azadlığında həlledici rola malik olduğunu Sabir görür və təqdir edirdi.

Tarix göstərir ki, məhz belə ziyalı şəxsiyyətlərin ailələrində yaşayan qadınların özləri təhsil almaqla yanaşı, həm də mənimsədikləri biliklər və mədəniyyəti digər Azərbaycan qadınlarına aşılamaqla çox böyük iş görmüşlər, qadının yüksəlişinə səbəb olmuşlar.

S.Qəhrəmanovanın fikrincə, XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində artıq Azərbaycan qadınları kişi ziyalılarımızın dəstəyi ilə milli məniyyətlərini əsas götürərək, milli adət-ənənələrin bir qədər yeniləşməsinə maariflənmə yolunda ciddi mübarizəyə qoşulmuşlar. Hələ XIX əsrin 50-ci illərində Zaqafqaziyada fəaliyyət göstərən "Müqəddəs Nina" Cəmiyyətinin Azərbaycanda da eyniadlı qadın təhsil idarəsinin fəaliyyəti də diqqətçəkən məqamdır. Burada 17 nəfərədək azərbaycanlı qadın olmuşdur. Belə ki, onlardan Fatma Əsədbəy, Xədicə Haqverdiyeva, Gövhər Qurtqaşinskaya və Balaxanım Xandəmirova kimi maarifçi qadınlarımız yeni dünyagörüşlərinə görə fərqlənmişlər. Bu maarifçilik işığında tarixləşən qadınlarımız içərisində 1850-ci ildə maarifpərvər qadın Dilbər xanım atası Mirmahmud kişinin köməyi ilə Şamaxıda - öz evində qız məktəbi açmışdı. Digər nümunə kimi biz

1864-cü ildə Dərbənddə, 1872-ci ildə Zaqatalada, 1873-cü ildə Şuşada açılan qız məktəblərini, eləcə də. Bakıda 1874-cü ildə ilk qadın gimnaziyasını göstərə bilərik. 1896-1901-ci illərdə H.Z.Tağıyevin, bilavasitə maliyyə dəstəyi ilə (183 min rubl qızıl pul) ilk qadın Rus-Müsəlman Pedaqoji Məktəbi tikilmiş və 1901-ci il oktyabrın 9-da onun həyat yoldaşı Sona xanımın rəhbərliyi altında da fəaliyyətə başlamışdır. Bu məktəbin tarixinə diqqət edəndə, görürük ki, dünyəvi təhsilin inkişafında və savadlı mütəxəssislərin yetişməsində hədsiz zəhmətli olan bir sıra maarifçi qadınlarımız öz əməlləri ilə fərqlənmişlər. Onlardan Rəhilə Hacıbababəyova, Məryəm Silkeviç, Nəbat Nərimanova, Şəhrabanı Şabanova, Səkinə Axundzadə, Gülbahar Abrıyeva, Şəfiqə Əfəndizadə, Aysad Dibiroya, Məryəm Qembitskaya və s. adlarını çəke bilərik. Məktəbin direktoru vəzifəsinə Həsən bəy Zərdəbinin xanımı Hənifə Məlikova təyin edilmişdi. Hənifə Məlikova, həm də öz evində yaşlılara dərs demiş və Bakıda "Nicat" Cəmiyyətinin qadın bölməsinin yaradıcılarından olmuşdur. İlk maarifçi qadınlardan olan Rəhilə Hacıbababəyova 1902-ci ildə Bakıda Aleksandr Rus-Azərbaycan Qız Məktəbində pedaqoji fəaliyyətə başlamışdı. Onun təşəbbüsü ilə Bakıda qızlar üçün 1910 və 1914-cü illərdə 2 sinifli ali ibtidai məktəb açılması da nəzəri cəlb edən nümunə olacaq hərəkdir.

*Vahid Öməröv,
fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru*